

ARTYKUŁY I MATERIAŁY / ARTICLES AND PAPERS / ARTIKEL UND MATERIALIEN

Jacek Kordel

Uniwersytet Warszawski, Polska

jkordel@uw.edu.pl • <https://orcid.org/0000-0003-2334-292X>

Saski przewrót przymierzy 1778 r.

Saxon Diplomatic Revolution of 1778

Der sächsische Bündniswechsel von 1778

Słowa kluczowe:

Saksonia, „Trzecie Niemcy”, Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego, Fryderyk II Wielki, Maria Teresa

Keywords:

Saxony, the “Third Germany”, the Holy Roman Empire of the German Nation, Frederick the Great, Maria Theresa

Schlüsselworte:

Sachsen, „Drittes Deutschland“, Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation, Friedrich II. der Große, Maria Theresia

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest intensyfikacji relacji między Saksonią a Prusami w 1778 roku. Autor analizuje przyczyny reorientacji polityki zagranicznej dworu drezdeńskiego, który w przededniu wybuchu wojny o sukcesję bawarską porzucił sojusz z Habsburgami na rzecz aliansu z królem pruskim. Celem pracy jest zrozumienie motywacji saskich decydentów politycznych, którzy w obliczu pogarszających się relacji z Austrią szukali w Berlinie, który przez niemal cały XVIII w. prowadził politykę wymierzoną w interesy elektoratu, ochrony integralności i suwerenności swojego państwa. Dodatkowo tekst zawiera edycję niepublikowanej dotąd konwencji sasko-pruskiej z marca 1778 roku ze zbiorów Sächsisches Hauptstaatsarchiv w Dreźnie.

ABSTRACT

This article examines the intensification of relations between Saxony and Prussia in 1778. The author investigates the reasons for the shift in foreign policy of the Dresden court, which, shortly before the outbreak of the War of the Bavarian Succession, abandoned its alliance with the Habsburgs in favour of an alliance with the King of Prussia. This paper explores the motivations of Saxon policymakers who, in the face of deteriorating relations with Austria, sought to protect the integrity and sovereignty of their state by seeking protection

of the integrity and independence of their country from Berlin, which had pursued policies detrimental to the interests of the electorate for most of the 18th century. Furthermore, the text presents an edition of the previously unpublished Saxon-Prussian Convention of March 1778 found in the Sächsisches Hauptstaatsarchiv in Dresden.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel befasst sich mit der Intensivierung der Beziehungen zwischen Sachsen und Preußen im Jahr 1778. Der Autor analysiert die Gründe für die Neuausrichtung der Außenpolitik des Dresdner Hofes, der am Vorabend des Ausbruchs des Bayerischen Erbfolgekrieges das Bündnis mit den Habsburgern zugunsten einer Allianz mit dem König von Preußen aufgab. Ziel der Studie ist es, die Beweggründe der sächsischen politischen Entscheidungsträger zu verstehen, die angesichts der sich verschlechternden Beziehungen zu Österreich Schutz der Integrität und Souveränität ihres Staates in Berlin suchten, das fast das gesamte 18. Jahrhundert hindurch eine gegen die Interessen des Kurfürstentums gerichtete Politik verfolgte. Zusätzlich enthält der Text eine Edition der bisher unveröffentlichten sächsisch-preußischen Konvention vom März 1778 aus der Sammlung des Sächsischen Hauptstaatsarchivs in Dresden.

„Wiek światel” był okresem intensywnych przemian w międzynarodowym układzie sił, w którym sojusze i przymierza nierzadko miały jedynie tymczasowy charakter, podporządkowany pragmatycznym kalkulacjom. Zmienność układów międzynarodowych, trafnie określana mianem „dyplomatycznego kontredansa”, odzwierciedlała dążenie mocarstw do równowagi sił oraz maksymalizacji korzyści terytorialnych i ekonomicznych. Kluczowe znaczenie miała zdolność adaptacji do szybko zmieniających się realiów, w których pojawienie się nowych graczy – Rosji i Prus, dodatkowo zwiększało dynamikę politycznych przetarasowań. Wobec tych wyzwań tradycyjne mocarstwa, takie jak Austria i Francja, były zmuszone do rewizji swoich strategii i dostosowania ich do nieprzewidywalnych zmian na scenie międzynarodowej. Wiek XVIII przyniósł nie tylko korekty systemów aliansów, lecz także zasadnicze ich przeobrażenia. Jeden z najbardziej doniosłych przykładów stanowi sojusz austriacko-francuski z 1756 r. – wydarzenie, które przeszło do historii jako „odwrócenie przymierzy” (*renversement des alliances*) lub „dyplomatyczna rewolucja” (*diplomatic revolution*)¹.

Świat XVIII wieku nie był jedynie areną zmagania wielkich potęg. Był także przestrzenią dramatycznych wyborów mniejszych państw, których los coraz bardziej zależał od silniejszych graczy. Pozbawione marzeń o zachowaniu neutralności, zabiegać musiały o przychylność potęg, często wybierając zasadę mniejszego zła. O ile mechanizmy i pryncypia polityki zagranicznej mocarstw, walka o wpływy i pozycję w systemie międzynarodowym, stanowiły przedmiot badań, o tyle sytuacja państw słabszych przykuwała uwagę historyków o wiele rzadziej. Wymownym przykładem tej zależności są losy położonej między Prusami i Austrią Saksonii.

¹ K. Frehland-Wildeboer, *Treue Freunde? Das Bündnis in Europa 1714–1914*, München 2010.

Kilkanaście tygodni po śmierci bezdzietnego elektora bawarskiego Maksymiliana Józefa III, zmarłego w ostatnich dniach grudnia 1777 r., napięcie pomiędzy głównymi aktorami niemieckiej sceny politycznej, wiedeńskim Burgiem i monarchią Hohenzollernów sięgnęło zenitu. Nad elektoratem saskim zawisło poważne niebezpieczeństwo uwikłania w konflikt zbrojny, w którym Saksonia stałaby się zapewne areną zbrojnych zmagania wielkich potencji. Dwór drezdeński zdecydował się, uprzedzając zagrożenie, związać się formalnym sojuszem z dworem berlińskim. 18 marca 1778 podpisana została konwencja polityczna. Elektor saski przyrzekał działać wspólnie z królem pruskim oraz wszystkie decyzje w zakresie polityki zagranicznej konsultować z jego ministerium. Fryderyk Wielki zobowiązywał się z kolei, że wspierać będzie polityczne dezyderaty dworu drezdeńskiego, zwłaszcza te odnoszące się do egzekucji saskich roszczeń do spadku po bawarskich Wittelsbachach, otwartych wspomnianą już śmiercią Maksymiliana Józefa III². 2 kwietnia 1778 roku zawarta została sasko-pruska umowa wojskowa. W przypadku zbrojnego konfliktu, który ostatecznie wybuchł w lipcu tego roku (wojna kartoflana), dowództwo nad saską armią objąć miał brat króla pruskiego, książę Henryk, a fryderycjańskie wojska uzyskać miały swobodny dostęp do terytorium elektoratu³.

W jakich okolicznościach, z jakich względów i za czyją przyczyną doszło do intensyfikacji kontaktów sasko-pruskich? Jakie czynniki zdecydowały o tym, że elektor saski porzucił wieloletnie związki z dworem rakuskim na rzecz niepewnego aliansu z królem pruskim?⁴ Poszukując odpowiedzi na te pytania, warto zastanowić się nad politycznym realizmem i pragmatyzmem niemieckich elit końca XVIII w., które w obliczu zagrożenia były skłonne częściowo zrezygnować z suwerenności. Trudności elektoratu saskiego ukazują ograniczone możliwości mniejszych państw niemieckich w prowadzeniu niezależnej polityki zagranicznej wobec rosnącej potęgi Prus i Austrii.

Historykowi znającemu realia XVIII wieku niemal niewiarygodnym wydaje się, że Saksonia, która po wielokroć doświadczyła nieprzyjaźni ze strony północnego

² W artykule pierwszym Fryderyk II zobowiązywał się, że posługując się wszystkimi możliwymi środkami, w pierwszym rzędzie dyplomatycznymi, doprowadzi do przywrócenia w Bawarii *status quo ante mortem* Maksymiliana Józefa III i dopomoże Fryderykowi Augustowi III w egzekucji jego roszczeń. Elektor saski przyrzekał działać wspólnie z królem pruskim oraz wszystkie decyzje w zakresie polityki zagranicznej, zwłaszcza dotyczące stosunków z wiedeńskim Burgiem konsultować z dworem berlińskim. W artykule drugim zaręczano sobie wspólne prowadzenie działań w przypadku, gdyby do pozytywnych konkluzji w sprawie bawarskiej nie udało się doprowadzić na drodze pokojowej. W przypadku wybuchu konfliktu zbrojnego zamierzano współpracować nie tylko w celu obrony terytoriów obu państw, lecz także w celu sprawiedliwego zadośćuczynienia słusznym pretensjom elektora saskiego. W artykule trzecim i czwartym deklarowano, że szczegółowe zasady współpracy wojskowej określać będzie osobne porozumienie. Niepublikowany wcześniej tekst konwencji zamieszczony został w aneksie.

³ Dowództwo nad saską armią objąć miał książę Henryk, wojska pruskie uzyskać miały z kolei swobodny dostęp na terytorium elektoratu. Zastrzegano, że saskie oddziały wojskowe służyć będą wyłącznie bezpieczeństwu Saksonii, strzegąc stolicy i zapewniając ochronę jej granic. Ewentualne ich użycie poza terytorium elektoratu pozostawiano decyzji elektora i saskiego dowództwa – zob. R. Mielsch, *Die kursächsische Armee im bayerischen Erbfolgekrieg 1778–79*, „Neues Archiv für Sächsische Geschichte” 1932, Bd. LIII, s. 82–85 (Sasko-pruska konwencja wojskowa, Drezno, 2 kwietnia 1778).

⁴ Szczegółowa analiza: J. Kordel, *Z Austrią czy z Prusami? Polityka zagraniczna Saksonii, 1774–1778*, Kraków 2018.

sąsiada, zbliżyła się do monarchii Hohenzollernów. Już w pierwszej połowie XVIII w. saskim wytwórcom i kupcom dawała się we znaki polityka celna dworu berlińskiego, skutecznie utrudniająca rozwój rodzimej wytwórczości i handlu. Szczególnie boleśnie odczuła ją Saksonia po roku 1740 i przyłączeniu do monarchii Hohenzollernów Śląska. O ile Fryderyk I i Fryderyk Wilhelm I w Augustie II widzieć jeszcze mogli partnera, optyka ta w czasach Fryderyka Wielkiego należała już do przeszłości. W południowym sąsiedzie król pruski upatrywał przede wszystkim obiekt aneksji terytorialnych.

Myszę, że krajem, który najbardziej nam odpowiada, – pisał w politycznym testamencie z roku 1768 – jest Saksonia [...]. Jej aneksja przyniosłaby państwu największe korzyści⁵.

Szykany fryderycjańskie nie zamykały się wszakże w sferze rozbiorowych rojeń. W pierwszej wojnie śląskiej (1740–1742) dwór drezdeński, licząc na zdobycze terytorialne kosztem krajów Korony św. Wacława, opowiedział się w 1741 r. po stronie króla pruskiego. Za militarną pomoc saskich pocztów wojskowych Fryderyk Wielki odpłacił się w 1742 r. zamknięciem licznych oddziałów elektorskich na Morawach, w miejscach doszczętnie wcześniej ogołoconych z żywności i furazu przez armie pruskie; doprowadziło to do wyniszczenia znacznej części wojsk Augusta III. W drugiej wojnie śląskiej (1744–1745) dwór drezdeński walczył już po stronie habsburskiej. Królowi pruskiemu, po pokonaniu Austrii, dało to asumpt do wkroczenia do elektoratu i zajęcia jego stolicy – ustąpił z niej pod naciskiem Rosji. Piętno wojny szczególnie boleśnie odczuły saskie miasta, wytwórczość i rolnictwo. Armia elektoratu, budowana od końca lat 20. XVIII w. ze znacznym poświęceniem sił i środków, uległa poważnemu zniszczeniu, skarb zaś przez dziesięciolecia zobowiązany był jeszcze do wypłacania dworowi berlińskiemu wysokich kontrybucji wojennych. Antysaski kierunek polityki Fryderyka II był tak silny, że gdy w 1755 roku Drezno starało się o podpisanie traktatu subsydialnego z dworem wersalskim, które mogłyby wzmocnić cały sojusz francuski – do którego, przed odwróceniem przymierzy, należały również Prusy – dwór berliński pozostał niewzruszony⁶.

⁵ *Je trouve que le pais qui nous convient le mieux, c'est la Saxe. Il nous arrondirait, il couvrirait la capitale contre les incursions des Autrichiens. Il est déjà lié avec notre commerce et procurerait, s'il nous était joint, les plus grands avantages à l'État* – zob. Fryderyk II, *Testament politique* (1768), w: *Die politischen Testamente der Hohenzollern*, wyd. R. Dietrich, Köln–Wien 1986, s. 658.

⁶ Wymownym świadectwem jest instrukcja króla pruskiego do radcy pruskiej legacji w Paryżu: *Vous vous donnerez tous les mouvements possibles pour décliner une affaire aussi odieuse que nuisible à la France et à nos intérêts communs; c'est pourquoi aussi vous devez employer tous les arguments que je vous ai déjà communiqués à ce sujet par ma lettre antérieure, auxquels vous [ajouterez] encore que, si l'on voulait mettre de notre parti les Saxons, je ne saurais y rester, parceque, tôt ou tard, j'aurais à essuyer les malheurs qui en résulteraient* – zob. Fryderyk II do Dodo Heinricha von Knyphausena, Poczdam, 30 VIII 1755, w: *Politische Correspondenz Friedrichs des Großen*, t. XI, Berlin 1883, s. 282. Por.

O ile wojna o sukcesję austriacką przyniosła Saksonii znaczące osłabienie pozycji gospodarczej i militarnej, a co za tym idzie, poważne ograniczenie możliwości samodzielnego działania na arenie międzynarodowej, o tyle wojna siedmioletnia (1756–1763) stanowiła dlań prawdziwą hekatombę. Wojska pruskie, które bez formalnego wypowiedzenia wojny wkroczyły do Saksonii w końcu sierpnia 1756 r., niezwłocznie wprowadziły na zajmowanych terenach ostry reżim okupacyjny. Grabieżcza polityka pruskich oddziałów wojskowych doprowadziła państwo do ruiny. Ludność wycieńczona była wysokimi kontrybucjami, podatkami wojennymi i rekwizycjami. Populacja zmniejszyła się, uwzględniając uprowadzonych siłą rekrutów, rzemieślników i chłopów, o około osiem procent. Ogołocenie kas państwowych oraz przejście stempli mennicznych, pozwalających na bicie monety lichej wartości, skutkowało poważnymi stratami, szacowanymi na 250 milionów talarów, co stanowiło prawie trzydziestokrotność rocznych dochodów elektoratu. Szacuje się, że skarb saski pokrył trzecią część wojennych wydatków Prus⁷.

Choć tradycyjnie busolą politycznych poczynań ministerium saskiego były związki z wiedeńskim Burgiem, relacja ta daleka była od ideału. Świadczą o tym zarówno sasko-francuska konwencja subsydialna z 1746 r., jak i małżeństwo królowny polskiej z delfinem w 1747 r. Bardzo poważne już pęknięcia na gmachu sasko-austriackiej przyjaźni pojawiły się po wojnie siedmioletniej. Podczas negocjacji pokojowych w Hubertsburgu w początkach roku 1763 austriaccy negocjatorzy zupełnie porzucili sprawę saską. Ze stopniowym ochłodzeniem wzajemnych stosunków mieliśmy do czynienia co najmniej od połowy lat 60. XVIII w. Niezrealizowane rachuby domu saskiego na indemnizację strat wojennych i przedłużenie unii z Rzeczpospolitą, nieziszczone nadzieje na zacieśnienie więzów dynastycznych z Habsburgami przekonywały saskich mężów stanu, że dwór rakuski był sojusznikiem niepewnym wsparcia i pomocy którego nie można było sobie obiecywać. Na rozbrat wpływała też skrajnie dla dworu drezdeńskiego niekorzystna austriacka polityka handlowa – embargo na eksport do elektoratu licznych surowców, zakaz obrotu towarami saskimi w habsburskich krajach dziedzicznych oraz wysokie cła tranzytowe. Nieufność do bliskiego niegdyś sojusznika, w którym w coraz większym stopniu dostrzegano niewdzięcznego

T. Szwaciński, *Dresden in der russischen Politik am Vorabend des Renversement des alliances. Die sächsischen Bemühungen um einen Subsidienvertrag mit Großbritannien oder Frankreich (1754–1756)*, „Neues Archiv für sächsische Geschichte” 2023, Bd. XCIV, s. 85–112.

⁷ R. Koser, *Die preußischen Finanzen im siebenjährigen Kriege*, „Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte” 1900, 13, s. 153–217, 329–375; K. Blaschke, *Bevölkerungsgeschichte von Sachsen bis zur industriellen Revolution*, Weimar 1967, s. 126; A. Loehr, *Die Finanzierung des Siebenjährigen Krieges. Ein Versuch vergleichender Geldgeschichte*, „Numismatische Zeitschrift NF” 1925, 18, s. 95–101; B.R. Kroener, *Die materiellen Grundlagen österreichischer und preußischer Kriegsanstrengungen 1756–1763*, w: idem, *Europa im Zeitalter Friedrichs des Großen*, München 1989, s. 76; J. Luh, *Sachsens Bedeutung für Preußens Kriegsführung*, „Dresdner Hefte” 2001, 68, 4, s. 29; F. Metasch, *Das Münzwesen als Waffe. Die preußischen Münzfälschungen in Sachsen während des Siebenjährigen Krieges*, w: *Preußen und Sachsen. Szenen einer Nachbarschaft*, red. F. Göse, Dresden 2014, s. 280–285.

jedynie klienta, wzrastała także nad Dunajem. Winę za pogorszenie wzajemnych stosunków przypisywano ewangelikom, którzy na dworze drezdeńskim piastowali najwyższe godności. Wyrażano przekonanie, że nawet w przypadku, gdyby elektor zamierzał zbliżyć się do wiedeńskiego Burgu, plany te storpedowane zostałyby przez ewangelickie ministerium. Cieniem na wzajemnych stosunkach kładły się również liczne problemy natury konsularnej związane z egzekwowaniem konwencji dotyczących poboru do armii cesarsko-królewskiej czy ekstradycji przestępców kryminalnych i dezertersów. Kierownik austriackiej polityki zagranicznej, ksiądz Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg pisał w październiku 1774 r. do posła nad Łabą:

*ze strony dworu drezdeńskiego nie tylko nie można spodziewać się życzliwości, nie możemy mieć wątpliwości, że Sasi nieustannie rzucają nam kłody pod nogi, usilnie i rozmysłem blokując nasze plany i projekty*⁸.

Decydujące okazały się dwie inne sprawy, które dowodnie przekonały saskich polityków, że cesarz nie tyle nie pospieszy elektorowi saskiemu z pomocą, ile stanowić może dlań realne zagrożenie. W pierwszym rzędzie chodzi o konflikt o zwierzchność terytorialną (*superioritas territorialis*) i lenną (*potestas feudalis*) nad położonymi u podnóża Rudaw władztwami schönburskimi oraz starania dworu drezdeńskiego o zabezpieczenie udziału w spadku po bezdzietnym elektorze bawarskim Maksymilianie Józefie III. W obu przypadkach nieunikniona była konfrontacja z wiedeńskim Burgiem.

Spór o posiadłości schönburskie, obejmujące obszar ledwie kilkuset kilometrów kwadratowych, sprawiający wrażenie zupełnie nieistotnego, miał tu pierwszorzędne znaczenie⁹. Waśnie o prawa zwierzchnie do władztw schönburskich toczyły się od końca średniowiecza, kłótnie pomiędzy zainteresowanymi stronami: koroną czeską, dworem drezdeńskim, wiedeńskim Burgiem i głównymi bohaterami, panami von Schönburg, tliły się przez długie stulecia – dopiero w XVIII w. przyjmując rysy poważniejszego konfliktu.

⁸ *Die täglichen Beispiele liegen vor Augen, dass den Absichten des kaiserlichen Hofes [...] vorzüglich von dem chur-sächsischen Hofe alle mögliche Hindernisse in Wege gelegt werden* – zob. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatskanzlei, Wien (dalej: HHStA W), Reichskanzlei, Instruktionen 7, k. 21, Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg, austriacki kanclerz stanu i kierownik polityki zagranicznej, do Philippa Franza Knebela von Katzenellenbogens, austriackiego posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego w Dreźnie, Wiedeń, 7 X 1774.

⁹ Szczegółowe omówienie konfliktu o dobra schönburskie – zob. J. Kordel, *Sachsen, Preußen und der Kaiserhof im Streit um die Schönburgischen Herrschaften (1774–1779)*, Leipzig 2021 (tam również wykaz literatury przedmiotu). Spośród najważniejszych prac wyjaśniających genezę konfliktu wskazać należy: W. Schlesinger, *Die Landesherrschaft der Herren von Schönburg. Eine Studie zur Geschichte des Staates in Deutschland*, Münster 1954; idem, *Die Schönburgischen Lande bis zum Ausgang des Mittelalters*, Leipzig 1935; M. Wetzel, *Das schönburgische Amt Hartenstein. Sozialstruktur, Verwaltung, Wirtschaftsprofil*, Leipzig 2004; idem, *Zwischen Standeserhöhung und politischem Niedergang. Herrschaft und Territorium der Schönburger im 18. und 19. Jahrhundert*, w: *Die Grafen und Fürsten von Schönburg im Muldentale. Beiträge der Veranstaltungsreihe „100 Jahre Residenzschloss Waldenburg“ im Jubiläumsjahr 2012 sowie des Kolloquiums am 23. Juni 2012 auf Schloss Waldenburg*, red. B. Günther, Olbersdorf 2013, s. 13–28; A. Thümmel, *Reichsstand, Pracht und Frömmigkeit. Repräsentationsformen der Grafen und Fürsten von Schönburg im 18. Jahrhundert*, Leipzig 2019.

W XVIII w. Drezno celowało w przejście kontroli nad położonymi w granicach elektoratu enklawami o różnym statusie prawnym. Jako silniejszy w 1740 r. narzuciło Schönburgom zwierzchność terytorialną, podobnie postępując w tym samym czasie zresztą z innymi władztwami, np. Stolberg-Stolberg (1738) czy Stolberg-Roßla (1740). Gdy w 1765 r. cesarzem został Józef II, Wiedeń począł dążyć do wzmocnienia autorytetu urzędu cesarskiego w Rzeszy. Nad Dunajem przypomniano sobie o tytułach prawnych dworu rakuskiego do posiadłości schönburskich. Choć Saksonia i Austria znalazły się na kursie kolizyjnym, ostateczne zderzenie i ostra eskalacja konfliktu nie były jeszcze przesądzone. Z politycznych arsenałów wytoczone zostały już armaty, potrzebny był jeszcze proch.

W połowie lat 60. XVIII w. zamek w Glauchau – stolicę posiadłości schönburskich, odziedziczył poważnie zadłużony hrabia Albert Christian Ernest. Ex-oficer pruski, którego córka była synową pruskiego ministra gabinetowego Karla Wilhelma Fincka von Finckensteina, jednego z najbliższych doradców i towarzyszy króla pruskiego Fryderyka Wielkiego. Albert Christian Ernst zamierzał wykorzystać zadawniony spór sasko-austriacki o dobra schönburskie. Potencjalnie mógł zyskać na nim dużo: po pierwsze wyswobodzić się spod kurateli elektoratu saskiego, który w połowie XVIII w. uzyskał tutaj przewagę; po drugie, w podzięce za wierność domowi cesarskiemu, mieć nadzieje na przejęcie części długów przez habsburskich patronów. Wreszcie trzeba było podpalić lont.

Nie potrafiąc prawdopodobnie przewidzieć dalekosiężnych skutków swego posunięcia, zrobili to Prusacy. Schönburg nie chciał wypłacić córce opiewającego na kwotę 20 000 talarów spadku po matce, zasądzonego jej przez berliński sąd wojskowy. Powiedzmy jeszcze, że na mocy dwustronnych porozumień Saksonia i Prusy zobowiązane były do wzajemnej pomocy prawnej w egzekwowaniu wyroków sądowych¹⁰. Ponieważ sprawa dotyczyła synowej ministra gabinetowego, dwór berliński żywotnie zainteresowany był szybkim i skutecznym przeprowadzeniem sprawy i oczekiwał od rządu saskiego egzekucji zobowiązań finansowych Alberta Christiana Schönburga wobec jego córki. Tym samym z udziałem nowego aktora rozgrywany od dziesięcioleci dramat schönburski osiągnąć miał punkt kulminacyjny.

Oficjalne żądanie przeprowadzenia egzekucji zobowiązań finansowych Schönburga Prusacy przedstawili w Dreźnie wiosną 1775 r. Choć nota posła pruskiego utrzymana była w dość nieprzyjemnym tonie, nie martwiło to kierownictwa saskiej polityki zagranicznej. Po pierwsze, dwór berliński uznawał tym samym saskie prawa zwierzchnie do posiadłości schönburskich. Po drugie, jak przypuszczano, król pruski byłby gotowy wesprzeć swego południowego sąsiada w przypadku zaostrzenia konfliktu z dworem wiedeńskim.

¹⁰ Na mocy ministerialnych deklaracji z 2 XII 1767 i 6 II 1769 Drezno i Berlin zobowiązały się do obustronnej pomocy prawnej w egzekucji wyroków sądowych – zob. *Fortgesetzter Codex Augusteus oder neuvermehrtes Corpus Iuris Saxonici*, t. I, Leipzig 1772, s. 419; A.O. Krug, *Die sächsischen Staatsverträge zur Beförderung des Rechtsverkehrs mit dem Auslande mit praktischen Erläuterungen*, Leipzig 1856, s. 1–3.

Tę drugą sprawę uznawano w Dreźnie za kluczową. Umieźdzyarodowienie sporu schönburskiego i przeniesienie jego punktu ciężkości nad Szprewę wydawało się z perspektywy Drezna rozwiązaniem nader korzystnym. Saksonia zyskać mogła bowiem potężnego sojusznika¹¹. W obawie przed możliwymi reperkusjami ze strony dworu rakuskiego, do egzekucji zobowiązań dłużnych Alberta Christiana ministerium saskie nie zamierzało wszakże przystąpić. Sytuację zmienił dopiero ostrzejszy ton dworu berlińskiego.

W styczniu 1776 r. poseł pruski w Dreźnie zapowiedział, że jeśli elektor nie zmusi swego lennika do spłat, narazić może swój kraj na nieprzyjemne konsekwencje¹². Pamięć o pruskiej okupacji elektoratu w dobie wojny siedmioletniej była na dworze drezdeńskim nadto żywa. W pierwszych tygodniach roku 1776 dwór drezdeński znalazł się w dość trudnym położeniu: niebezpieczeństwo groziło Saksonii tak ze strony wiedeńskiego Burgu, jak i ministerium pruskiego. Przystąpienie do egzekucji zobowiązań dłużnych Alberta Christiana skutkować mogło nieprzyjaźnią cesarza, zaniechanie zaś wrogimi krokami dworu berlińskiego.

Gniew fryderycjański wydawał się o wiele straszniejszy, sprawność działania dworu rakuskiego zaś o wiele mniejsza. Kierownik saskiej polityki zagranicznej, Karl Johann von der Osten-Sacken, dotąd stosunkowo niechętnie wypowiadający się o szukaniu wsparcia w Berlinie, teraz zaczął dążyć do zbliżenia z Prusami¹³. Obawiał się bowiem, że słabość elektoratu sprowokować mogła dwór rakuski do nieprzyjaznych wystąpień. Równocześnie zdawał sobie sprawę, że zbliżenie do Prus może się okazać wyborem równie nietrafnym, a przyszłość Saksonii pozostawała niepewna.

W maju 1776 r. Drezno uzyskało jednak formalne zapewnienie Fryderyka Wielkiego, że uznaje on saskie prawa zwierzchnie do władztw schönburskich i udzieli Saksonii dyplomatycznego wsparcia¹⁴. Po takim *dictum* dwór drezdeński

¹¹ *In bemeldetem, obwohl nicht in gemäßigten terminis abgefassten Promemoria, dennoch übrigens unsere Landeshoheit über die gräflich-schönburgische Reichsafterlehn ausdrücklich anerkannt worden, mithin von sotaner Agnition, [könnte] bedürftenden Falles zu Unterstützung unserer Gerechtsame in gedachten gräflich-schönburgischen Herrschaften Gebrauch gemacht werden* – zob. Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden (dalej: SHStA D), Geheimes Kabinett, Loc. 00881/01, Reskrypt Fryderyka Augusta III (sporządzony przez ministra gabinetowego i sekretarza ds. polityki zagranicznej Karla Johanna von der Osten-Sackena) do tajnych radców, Drezno, 15 IV 1775, k. 162–162v.

¹² *Ein längerer Verzug der Rechtshilfe [...] notwendig unangenehme Maßregeln andringen würde und müsste* – zob. SHStA D, Geheimes Kabinett, Loc. 00881/02, *Nota Karla Philippa von Alvenslebena, pruskiego posła w Dreźnie do Sackena*, Drezno, 4 I 1776, k. 3–3v, dossier sprawy: Brandenburgisches Landeshauptarchiv, Potsdam, Pr. Br. Rep. 37, Alt Madlitz, Nr 508.

¹³ Sacken wielokrotnie wyrażał przekonanie, że pomoc dworu berlińskiego skutkowałaby trwałą jego ingerencją w wewnętrzne sprawy elektoratu. Por. SHStA D, Geheimes Kabinett, Loc. 00881/01, *Referat ministrów gabinetowych (Sackena, Leopolda Nikolausa von Ende) do Fryderyka Augusta III*, Drezno, 13 V 1775, k. 246–246v). Zasadnicze przewartościowanie politycznego systemu Sackena nastąpiło na początku marca 1776 r. Zaczął rozumieć, że samodzielne rokowania z wiedeńskim Burgiem nie przyniosą oczekiwanych rezultatów, a słabość elektoratu sprowokować mogła dwór rakuski do nieprzyjaznych wystąpień.

¹⁴ SHStA D, Geheimes Kabinett, Loc. 03397/06, *Heinrich Gottlieb von Stutterheim, saski poseł nadzwyczajny w Berlinie, do Fryderyka Augusta III*, Berlin, 10 V 1776. Równoległe pruscy ministrowie informowali o tym saskich tajnych radców; SHStA D, Geheimes Kabinett, Loc. 00881/02, *Nota pruskich ministrów gabinetowych Karla Wilhelma Fincka von Finckensteina Finckensteina i Ewolda Friedricha von Hertzberga do saskich tajnych radców*, Berlin, 7 V 1776, k. 233.

niezwłocznie przystąpić musiał do egzekucji długów Alberta Christiana. Schönburg czynił wszakże wszystko, co mógł, by w działaniach tych przeszkodzić.

Na początku listopada 1776 r. w Glauchau, stolicy posiadłości schönburskich, zaatakowani zostali sascy komisarze, prowadzący egzekucję zobowiązań dłużnych Alberta Christiana. W opinii ministerium saskiego zajęcia te inspirowane były przez Wiedeń, który dążyć miał w ich przekonaniu do militarnego rozwiązania sporu¹⁵. W takiej sytuacji ministerium saskie zdecydowało się na krok wyprzedzający.

W końcu stycznia 1777 roku oddziały saskie wkroczyły do Glauchau, rozpoczynając wojskową okupację posiadłości schönburskich. W wiedeńskim Burgu nie kryto rozgoryczenia¹⁶. Na jego rozkaz w pierwszych dniach kwietnia 1777 roku do Glauchau weszły wojska cesarsko-królewskie. Ekspedycja ta wywołała w Niemczech bardzo silne wrażenie. O zagrożeniu cesarskim despotyzmem mówiono w całej Rzeszy i poza jej granicami, a tzw. wojnę o Glauchau komentowano w całej niemal Europie¹⁷.

Wejście cesarsko-królewskich (c.k.) żołnierzy do Glauchau torowało drogę do zbliżenia prusko-saskiego. Dwór drezdeński w sprawie schönburskiej mógł liczyć wyłącznie na pomoc pruską. Choć początkowo na dworze berlińskim myślano jedynie o sprawnej egzekucji zobowiązań dłużnych Alberta Christiana, w kolejnych tygodniach kryzysu schönburskiego, okazało się, że król pruski na interwencji w obronie Saksonii może zbić niemały kapitał polityczny.

Fryderyk Wielki – Ares przystrojony w szaty Ejrene, widział się w roli obrońcy niemieckich wolności przed cesarskim despotyzmem, stróżem politycznych praw i przywilejów przeciw samowoli dworu rakuskiego¹⁸. Wkroczenie c.k. żołnierzy na terytorium elektoratu dostarczyło Fryderykowi Wielkiemu przekonujących dowodów na to, że elektor saski nie znajdował się w sojuszu z cesarzem¹⁹. Saksonia uratowana została przed habsburską napaścią, król pruski zyskał zaufanie części niemieckiej sceny politycznej.

¹⁵ SHStA D, Geheimes Kabinett, Loc. 00881/03, *Ministrowie gabinetowi (Sacken, Ende) do Fryderyka Augusta III*, Drezno, 17 XI 1776, k. 179v–183.

¹⁶ *Ich finde es nötig [...], dass gegen den besagten Hof eine ernsthafte Sprache geführt werde*, HHStA W, Staatskanzlei, Vorträge 122, *Maria Teresa do Kaunitza*, Wiedeń, 20 II 1777, k. 376–376v; *Ist dieses gewaltsame Benehmen des chursächsischen Hofes von einer solchen Art, wovon in dieser durch Jahrhunderte fürdauernden Streitigkeit noch kein Beispiel vorhanden*, HHStA W, Reichskanzlei, Kleinere Reichsstände 492, *Heinrich Kajetan von Blümegen, wielki czeski i pierwszy austriacki kanclerz, kierownik Kancelarii Nadwornej do Marii Teresy*, Wiedeń, 21 II 1777.

¹⁷ Por. Niedersächsisches Landesarchiv, Hannover, Cal. Br. 24, Nr 4978, *Johann Ludwig von Wallmoden-Gimborn, hanowerski minister pełnomocny w Wiedniu do Jerzego III*, Wiedeń, 23 IV 1777, k. 76v; Nr 6953, *Ludwig Friedrich von Beulwitz, hanowerski poseł na Reichstag do Jerzego III*, Ratyzbona, 1, 12 V 1777, k. 6–7v, 9–10; Thüringisches Hauptstaatsarchiv, Weimar, EA, Auswärtige Angelegenheiten, Nr 20, *Heinrich von Bünau, sasko-weimarski poseł na Reichstag do Karola Augusta, księcia Sachsen-Weimar-Eisenach*, Ratyzbona, 5 V 1777, k. 57.

¹⁸ *Dwór wiedeński a agi en arbitre absolu, d'une manière diamétralement opposée à toutes les lois de l'Empire; Fryderyk II do Johanna Hermanna von Riedesela, pruskiego posła nadzwyczajnego w Wiedniu*, Poczdam, 4 V 1777, *Politische Correspondenz Friedrich's des Großen*, t. XXXIX, red. G.B. Volz, Berlin 1925, s. 183.

¹⁹ *Il appert [...] qu'il n'existe certainement aucune harmonie entre la cour de Vienne et celle où vous êtes [drezdeńskim – J.K.]*; *Fryderyk II do Alvenslebena*, Poczdam, 3 V 1777, *Politische Correspondenz Friedrich's...*, s. 180.

Dzięki mediacji pruskiej we wrześniu 1777 r. c.k. oddziały wojskowe opuściły posiadłości będące przedmiotem sporu. Po nich nastąpić miały austriacko-saskie rozmowy, w toku których ustalony miał zostać status prawny władztw schönburskich.

Inne wypadki uniemożliwiły rozpoczęcie negocjacji. W toku konfliktu schönburskiego w pełnej krasie ujawniła się ofensywna polityka dworu rakuskiego. Ona okazała się dla zbliżenia sasko-pruskiego czynnikiem najważniejszym. Sprawa schönburska wykazała, że Maria Teresa i Józef II stanowić mogą dla elektoratu realne zagrożenie. Podejmowane przez dwór rakuski zabiegi na rzecz ugruntowania cesarskich uprawnień w Rzeszy stanowiły dla dworu drezdeńskiego realne niebezpieczeństwo. Spór o prawa zwierzchnie do władztw schönburskich, pozornie nieistotny, stanowił w rzeczywistości próbę obrony suwerenności i integralności terytorialnej elektoratu przed zakusami dworu wiedeńskiego. Jego dzieje ukazują kluczowe przesłanki wiodące do rozluźnienia, a następnie zerwania długoletnich więzi łączących Saksonię z monarchią Habsburgów.

Znaczenie sprawy schönburskiej dla zbliżenia prusko-saskiego było decydujące. Bezpośrednie tło dla ocieplenia relacji sasko-pruskich stanowił inny, bardzo interesujący problem, tym razem z zakresu wielkiej polityki.

W końcu 1777 r. zmarł bezdzietny książę elektor bawarski Maksymilian Józef III²⁰. Roszczenia do schedy po nim wysunęło wielu niemieckich władców, także elektor saski Fryderyk August, który był siostrzeńcem zmarłego. Sprawą zainteresowana była bez wyjątku cała europejska opinia publiczna – Bawaria, jedno z największych niemieckich państw, znacznie wzmocniłaby polityczną pozycję jej nowego księcia. Dwór drezdeński nie marzył o wejściu w posiadanie całej spuścizny. Miał nadzieje na pewne nabytki terytorialnych, ewentualnie odszkodowanie w gotówce. Udział w spadku bawarskim Saksonii przynieść mógł stabilizację sytuacji gospodarczej, stanowił szansę na wzmocnienie głosu elektorskiego w Rzeszy.

Na dworze drezdeńskim zdawano sobie sprawę, że o przyszłości bawarskiego dziedzictwa zdecydują mocarstwa. Wewnętrzne analizy wykazały, że elektor saski Fryderyk August liczyć mógłby jedynie na pomoc pruską. Sascy politycy nie mogli wszakże przewidzieć, czy dwór berliński zechce południowemu sąsiadowi pospieszyć

²⁰ Zakończony tzw. wojną kartoflaną spór o sukcesję bawarską z lat 1778–1779 na tle wielu zjawisk obserwowanych w niemieckim życiu politycznym epoki pohubertsburskiej ma wyjątkowo bogatą literaturę przedmiotu. Rola Austrii, Prus, Francji i Rosji, Palatynatu i Bawarii, niewielkiego nawet księstwa Dwóch Mostów przedstawiona została w dużej mierze na przełomie XIX i XX w. – zob. A. Beer, *Zur Geschichte des bayerischen Erbfolgekrieges*, „Historische Zeitschrift” 1876, 2, 35, s. 88–152; idem, *Die Sendung Thugut's in das preußische Hauptquartier und der Friede zu Teschen*, „Historische Zeitschrift” 1877, 38, s. 403–476; A. Unzer, *Die Entstehung der pfälzisch-österreichischen Convention vom 3. Januar 1778*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” 1894, 15, 1, s. 68–113; idem, *Der Herzog von Zweibrücken und die Sendung des Grafen Goertz*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” 1897, 18, 3–4, s. 401–492; idem, *Hertzbergs Anteil an den preussisch-österreichischen Verhandlungen 1778/79*, Frankfurt am Main 1890; idem, *Der Friede von Teschen. Ein Beitrag zur Geschichte des bayerischen Erbfolgestreites*, Kiel 1903; G.B. Volz, *Friedrich der Große und der Bayerische Erbfolgekrieg*, „Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte” 1932, 44, 1, s. 264–301.

z pomocą. Wiedziano wszakże, że Fryderyk Wielki, w przeciwieństwie do cesarza i wielu innych niemieckich dynastów, przynajmniej nie miał bezpośredniego interesu, by sprawie saskich roszczeń do bawarskiej spuścizny zaszkodzić.

Gdy w styczniu 1778 r. do Bawarii wkroczyły wojska austriackie, obojętnym nie zamierzał pozostać Fryderyk Wielki. Do zaangażowania się w bawarski spór sukcesyjny potrzebował jednak pretekstu. Ponieważ nie chcieli dostarczyć mu go najbliżsi krewni zmarłego elektora, Berlin zaczął myśleć o wykorzystaniu w tym celu elektora saskiego. Związek z nim ubiegłby także ewentualne porozumienie sasko-austriackie, grożące inwazją Habsburga na posiadłości brandenburskie. W końcu stycznia możliwość zawarcia sojuszu sondowali w Dreźnie pruscy dyplomaci. Na rzecz formalnego aliansu Fryderyka Wielkiego z Fryderykiem Augustem III pracował również Sacken, który wiosną 1777 r. został wysokim urzędnikiem pruskim.

Refleksje saskich ministrów obnażały słabość państwa Wettinów. W końcu stycznia 1778 r. rekomendując księciu przyjęcie pruskich warunków współpracy, polegających na zrezygnowaniu z własnej polityki zagranicznej, konstatowali: „nawet, gdyby przyjąć wariant najbardziej pesymistyczny, nie można popaść w gorsze jeszcze położenie od tego, w którym obecnie się znajdujemy. Bez pruskiego wsparcia nie możemy liczyć zupełnie na nic”²¹. Stawiając tę dramatyczną diagnozę, dowodnie wskazującą na niemoc i bezsilność państwa, sascy ministrowie nie widzieli innego wyjścia z sytuacji. Od aliansu z dworem berlińskim ministerium saskiego nie odstraszała nawet myśl, że za udzielenie pomocy w sprawie bawarskiej Fryderyk Wielki oczekiwać będzie nagrody. Nie mając dość siły, by roszczenia przeforsować własnym sumptem, zdecydowano się na zbliżenie do dworu berlińskiego, rozumiejąc, że sojusz z północnym sąsiadem uczyni z elektoratu pruski, zaś za współpracę przyjdzie zapłacić Saksonii trudną do oszacowania cenę²².

Fryderyk Wielki przewidywał, że jego warunki zostaną przez ministerium saskie przyjęte. Dwór berliński zyskiwał nie tylko formalny pretekst do włączenia się w sprawę bawarską, przejmował także kontrolę nad poczynaniami południowego sąsiada. Jeszcze przed nadejściem do Berlina formalnej deklaracji saskiej na pruskie propozycje, król nie miał wątpliwości, że udało mu się pozyskać Fryderyka Augusta III. „Saksonia – pisał do brata, księcia Henryka – bez reszty rzuciła się w nasze objęcia”²³.

Po czasie znaczenie elektoratu saskiego dostrzeżono również w Wiedniu. W połowie marca 1778 r., gdy podpisany był już sojusz prusko-saski, cesarz Józef II

²¹ *Wenn ja alles auf das schlimmste zu nehmen sei, man dennoch in keine üblere Lage zurückfallen könne, als worinnen man jetzt sei, da man ohne preußische Unterstützung [...] ohnehin sich wenig oder nichts versprechen kann* – SHStA D, Geheimes Kabinett, Loc. 02652/06, Protokół wspólnego posiedzenia Tajnej Rady i Tajnego Gabinetu, Drezno, 31 I 1778, k. 203.

²² *Ibidem*, k. 203–3v.

²³ *La Saxe s'est jetée entièrement en nos mains* – zob. Fryderyk II do Henryka, Poczdam, 6 II 1778, *Politische Correspondenz Friedrich's des Großen*, t. XL, red. G.B.Volz, Berlin 1928, s. 93.

skłonny był do daleko idących ustępstw. Kierownik austriackiej polityki zagranicznej, książę Wenzel Anton Kaunitz nie miał jednak wątpliwości:

po tym wszystkim, co zdarzyło się w związku ze sprawą Glauchau i innymi różnymi problemami, gdy weźmie się pod uwagę życzliwość króla pruskiego w stosunku do żądań dworu drezdeńskiego wobec bawarskiej spuścizny alodialnej, elektor saski w żadnym wypadku nie rzuci się nam w ramiona i nie zdecyduje się na niewdzięczność wobec swego protektora, nie porzuci przyjaznych z nim stosunków, narażając się w ten sposób na jego gniew i zemstę²⁴.

Wytrawny polityk nie mylił się. Nierozsądna, ofensywna polityka wiedeńskiego Burgu, zwłaszcza zaś nierozumiejącego wagi relacji z mniejszymi partnerami Józefa II, zaprowadziła Saksonię do obozu pruskiego. Spór o sukcesję bawarską w lipcu przybrał postać konfliktu zbrojnego. Wojnę zakończył obradujący wiosną 1779 r. kongres pokojowy w Cieszynie. W toku rozmów dezyderaty saskie zostały poparte przez dyplomację pruską. W przekonaniu Fryderyka Wielkiego podtrzymanie saskich roszczeń było dla dworu berlińskiego sprawą konieczną. Król wprost pisał do swego brata:

jeśli Saksonia nie otrzyma rekompensaty, nikt już nie będzie chciał zawrzeć sojuszu z Prusami: albo elektor otrzyma odszkodowanie, albo kontynuować będziemy wojnę²⁵.

Zakładał, że jeśli nie doprowadziłby do pomyślnych dla Saksonii rozwiązań, siebie i swoje państwo naraziłby się na całkowitą utratę wiarygodności. Rolę elektoratu w systemie politycznym Prus, zdaje się, zaczęto postrzegać w Berlinie po doświadczeniach lat 1778–1779 nie tylko doraźnie. W ostatnim swym politycznym testamencie spisanim w roku 1782 król pruski stwierdzał bowiem:

poza elektorem saskim nie ma w Rzeszy żadnego księcia, na którego pomoc mógłbym liczyć²⁶.

²⁴ *Nach allem dem, was wegen Glaucha und sonst vorgegangen, sich in die diesseitige Arme schlechterdings zu werfen, gegen den König in Preußen und seine bisherige Verwendung zu Gunsten der sächsischen Allodial-Forderung eine offenbare Undankbarkeit zu zeigen, von dem mit ihm bisher unterhaltenen freundschaftlichen Verhältnis auf einmal abzuspringen, solchergestalt die Rache des Königs zu reizen* – HHStA W, Staatskanzlei, Vorträge 125, Kaunitz do Marii Teresy, Wiedeń, 15 III 1778, k. 108–108v.

²⁵ *Si la Saxe n'obtient pas une satisfaction honnête, personne à l'avenir ne voudra s'allier avec la Prusse, ainsi j'insiste raide sur ce point: ou qu'on indemnise la Saxe, ou je continue la guerre* – zob. Fryderyk II do księcia Henryka, Wrocław, 28 III 1779, *Politische Correspondenz Friedrich's des Großen*, t. XLII, red. G.B. Volz, Berlin 1931, s. 509.

²⁶ *Il ne reste donc dans toute cette Allemagne que l'Électeur de Saxe sur lequel on puisse compter* – zob. Fryderyk II, *Considérations sur l'état politique de l'Europe*, w: *Die politischen Testamente der Hohenzollern*, s. 716

Relacje z wiedeńskim Burgiem, przez dekady stanowiące fundament polityki zagranicznej Saksonii, zapewniały elektorowi względne bezpieczeństwo zarówno w strukturach Rzeszy Niemieckiej, jak i w europejskim koncercie mocarstw. Ignorowanie interesów Elektoratu Saskiego przez dwór cesarski oraz coraz bardziej ofensywna polityka austriackiego ministerium, wymierzona nie tylko przeciw Saksonii, lecz również względem innych mniejszych państw niemieckich, podważyły zaufanie saskich polityków do Habsburgów, zmuszając ich do rewizji strategii. Porzucenie dotychczasowego sojusznika było nie tylko pragmatycznym krokiem, ale także symbolicznym wyrazem przetasowań w układzie sił w Europie Środkowej. Fryderyk II, który za sprawą agresywnej polityki ledwie kilka dekad wcześniej włączył swą monarchię do grona mocarstw, skutecznie budował wizerunek obrońcy „wolności” w opozycji do hegemonicznych ambicji domu cesarskiego. Za alians z dworem berlińskim Fryderyk August III zapłacić musiał wysoką ceną polityczną – rezygnację z niezależności w polityce zagranicznej i podporządkowanie się pruskim interesom, co uczyniło ją klientem północnego sąsiada. W tych okolicznościach wybór Prus, choć ryzykowny, jawił się jako mniejsze zło. Próbując zrozumieć decyzje, które w Dreźnie zapadły zimą i wczesną wiosną 1778 r., dojdziemy do przekonania, że mniejsze dwory samodzielnie musiały podjąć próbę ułożenia stosunków z niemieckimi potęgami. Wszyscy niemal niemieccy dynaści uznać musieli dominację Austrii i Prus. Nie dotyczyło to tylko elektora saskiego, ale także o wiele potężniejszych książąt elektorów hanowerskich, których pozycja jako królów Wielkiej Brytanii, była nieporównanie lepsza. Najlepszym przykładem tego zjawiska jest przyłączenie Saksonii, Hanoweru oraz innych niemieckich dynastów do Związku Książąt utworzonego pod egidą Prus w 1785 roku. Zbadanie jego genezy pozostaje istotnym dezyderatem badawczym. Kluczowym aspektem tego procesu było pozyskiwanie dawnych stronników cesarskich, którzy – jak elektor saski – w obawie przed agresywną polityką Józefa II, zmuszeni byli szukać wsparcia w Prusach.

Elektor Fryderyk August III, wybierając ścieżkę politycznego realizmu, stał się symbolem elastyczności i kompromisu, niezbędnych do przetrwania w trudnych realiach dyplomatycznego kontredansa epoki świateł.

Aneks

Konwencja sasko-pruska, Drezno, 18 III 1778, Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, Geheimes Kabinett, Loc. 02653/03, k. 35–36²⁷.

Il est notoire, qu'après la mort du dernier Électeur de Bavière, la Cour de Vienne a fait occuper une très grande partie des États délaissés par ce Prince, en alléguant des prétentions, qui par leur simple énoncé paraissent destituées de tout fondement, et qu'il s'en est suivi une convention entre ladite Cour, et le Sérénissime Électeur Palatin, par laquelle toute la succession de Bavière a été démembrée d'une manière directement contraire à la paix de Westphalie, aux Constitutions de l'Empire, aux droits de la maison Palatine, et aux prétentions claires et importantes de Son Altesse Sérénissime l'Électeur de Saxe sur toute la partie allodiale de l'héritage de Bavière, laquelle a été presque absorbée par cet arrangement. Le Sérénissime Électeur de Saxe ayant réclamé l'intervention et l'appui de Sa Majesté Prussienne, et Sa Majesté comme Électeur et Prince de l'Empire, ne pouvant pas regarder avec indifférence un arrangement si inattendu, qui par sa nature ne saurait manquer d'entraîner les suites les plus dangereuses pour la sûreté et la liberté de tout le corps Germanique. Elle a fait faire des représentations réitérées, également énergiques et amicales, à la Cour Impériale, pour qu'elle remette la succession de Bavière en son entier, et se prête à une négociation d'accommodement entre les parties intéressées, conforme à leurs droits respectifs; mais comme il se manifeste de plus en plus, que les représentations faites, tant de la part de Sa Majesté Prussienne, que de celle de Son Altesse Électorale de Saxe, ne produisent pas l'effet désiré; Sa dite Majesté et Son Altesse Électorale, pour donner plus de force à la déclaration réciproquement donnée le 31 janvier et le 7 de février de l'année courante, ont jugé nécessaire de s'unir d'une manière plus étroite sur cet objet; et ont chargé pour cet effet de leurs [k. 35v] pleins pouvoirs, savoir, Sa Majesté le Roi de Prusse : son chambellan et envoyé extraordinaire auprès de Son Altesse Sérénissime l'Électeur de Saxe, Philippe Charles d'Alvensleben, et Son Altesse Sérénissime l'Électeur de Saxe, son ministre de cabinet, secrétaire d'État pour les affaires étrangères et général-major, Henri Gottlieb de Stutterheim, lesquels commissaires, après avoir échangé leurs pleins pouvoirs, sont convenus des points suivants :

Article 1

Sa Majesté le Roi de Prusse s'engage d'employer tous les moyens qui sont en son pouvoir, principalement celui de la négociation, pour faire rétablir la succession de Bavière

²⁷ Zapis został zmodernizowany, a ortografia uwspółcześniona, z wyjątkiem przypadków, w których zmiana zapisu mogłaby sugerować odmienną wymowę.

dans l'état primitif, et conforme aux droits des parties intéressées, et surtout pour faire obtenir au Sérénissime Électeur de Saxe ce qui lui doit revenir de droit de la partie allodiale de cette succession. Le Sérénissime Électeur de Saxe promet de son côté, de coopérer au même but par tout ce qui est en son pouvoir, d'agir pour cet effet d'un parfait concert avec Sa Majesté Prussienne à la Diète de l'Empire, à la Cour Impériale et partout où il en sera besoin, de ne se séparer de Sa Majesté en aucune façon, et de ne rien négocier ni conclure sur cet objet sans son aveu et sa concurrence.

Article 2

Si, contre toute attente, on ne pouvait pas parvenir par la voie de la négociation à arranger la succession allodiale de Bavière d'une manière juste et raisonnable, et que les circonstances venaient à l'exiger, Sa Majesté le Roi de Prusse, et Son Altesse Sérénissime l'Électeur de Saxe se promettent réciproquement de s'assister de toutes leurs forces, pour détourner tout danger, dont leurs États pourraient être menacés, et pour se procurer, non seulement la sûreté nécessaire, [k. 36] mais aussi la satisfaction sur ce qui revient de droit à un chacun.

Article 3

Dès que le cas de cette assistance effective viendra à exister, Sa Majesté et Son Altesse Électorale se concerteront, sans perte de temps, sur les moyens les plus propres et les plus efficaces, pour parvenir au but proposé, et comme on ne peut pas prévoir tous les cas possibles, ni l'issue de la présente crise, les hautes parties contractantes se réservent de se concerter et de s'unir ultérieurement, selon l'exigence des cas, pour la sûreté réciproque et pour l'avancement de leurs intérêts communs.

Article 4

Les deux hautes parties contractantes prendront dès à présent les mesures nécessaires, chacun de son côté, pour se mettre à l'abri de toute surprise. Cette convention sera ratifiée par les hautes parties contractantes, et l'échange de ces ratifications se fera dans les huit jours après la signature de celle-ci. En foi de quoi cette convention a été signée par les commissaires et plénipotentiaires susdits, dûment autorisés pour cet effet, lesquels y ont apposé le sceau de leurs armes.

Fait et signé à Dresde, le dix-huitième jour de mars, l'an mille sept cent soixante-dix-huit.

Philippe Charles d'Alvensleben

Henri Gottlieb de Stutterheim

Comme les termes omis dans cet exemplaire de la susdite convention, savoir : « de l'année courante », ont été ajoutés au-dessus de la ligne, nous soussignés certifiions que ceci a été fait de notre aveu, ne portant aucun préjudice à l'authenticité de cet acte.

Fait et signé à Dresde, le dix-huitième jour de mars, l'an mille sept cent soixante-dix-huit.
Philippe Charles d'Alvensleben
Henri Gottlieb de Stutterheim

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Österreichisches Staatsarchiv, Abteilung: Haus-, Hof- und Staatskanzlei, Wien
- Reichskanzlei, Instruktionen 7; Kleinere Reichsstände 492.
  - Staatskanzlei, Vorträge 122, 125.

Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden

- Geheimes Kabinett, Loc. 00881/01, 00881/02, 00881/03, 02652/06, 03397/06.

Niedersächsisches Landesarchiv, Hannover

- Cal. Br. 24, Nr 4978, 9653.

Brandenburgisches Landeshauptarchiv, Potsdam

- Pr. Br. Rep. 37, Alt Madlitz, Nr 508.

Thüringisches Hauptstaatsarchiv, Weimar

- EA, Auswärtige Angelegenheiten, Nr 20.

Źródła drukowane

Fortgesetzter Codex Augusteus oder neuvermehrtes Corpus Iuris Saxonici, t. I, Leipzig 1772.

Politische Correspondenz Friedrich's des Großen, t. XI, XXXIX, XLII, red. G.B. Volz, Berlin 1883–1931.

Die politischen Testamente der Hohenzollern, wyd. R. Dietrich, Köln–Wien 1986.

Opracowania

Beer A., *Zur Geschichte des bayerischen Erbfolgekrieges*, „Historische Zeitschrift” 1876, 2, 35.

- *Die Sendung Thugut's in das preußische Hauptquartier und der Friede zu Teschen*, „Historische Zeitschrift” 1877, 38.

Blaschke K., *Bevölkerungsgeschichte von Sachsen bis zur industriellen Revolution*, Weimar 1967.

Frehland-Wildeboer K., *Treue Freunde? Das Bündnis in Europa 1714–1914*, München 2010.

Kordel J., *Sachsen, Preußen und der Kaiserhof im Streit um die Schönburgischen Herrschaften (1774–1779)*, Leipzig 2021.

- *Z Austrią czy z Prusami? Polityka zagraniczna Saksonii, 1774–1778*, Kraków 2018.

Koser R., *Die preußischen Finanzen im siebenjährigen Kriege*, „Forschungen zur brandenburgischen und preußischen Geschichte” 1900, 13.

Kroener B.R., *Die materiellen Grundlagen österreichischer und preußischer Kriegsanstregungen 1756–1763*, w: Kroener B.R., *Europa im Zeitalter Friedrichs des Großen*, München 1989.

Krug A. O., *Die sächsischen Staatsverträge zur Beförderung des Rechtsverkehrs mit dem Auslande mit praktischen Erläuterungen*, Leipzig 1856.

Loehr A., *Die Finanzierung des Siebenjährigen Krieges. Ein Versuch vergleichender Geldgeschichte*, „Numismatische Zeitschrift NF” 1925, 18.

- Luh J., *Sachsens Bedeutung für Preußens Kriegsführung*, „Dresdner Hefte” 2001, 68.
- Metasch F., *Das Münzwesen als Waffe. Die preußischen Münzfälschungen in Sachsen während des Siebenjährigen Krieges*, w: *Preußen und Sachsen. Szenen einer Nachbarschaft*, red. F. Göse, Dresden 2014.
- Mielsch R., *Die kursächsische Armee im bayerischen Erbfolgekrieg 1778–79*, „Neues Archiv für Sächsische Geschichte” 1932, Bd. LIII, 1932.
- Schlesinger W., *Die Landesherrschaft der Herren von Schönburg. Eine Studie zur Geschichte des Staates in Deutschland*, Münster 1954.
- *Die Schönburgischen Lande bis zum Ausgang des Mittelalters*, Leipzig 1935.
- Szwaciński T., *Dresden in der russischen Politik am Vorabend des Renversement des alliances. Die sächsischen Bemühungen um einen Subsidienvvertrag mit Großbritannien oder Frankreich (1754–1756)*, „Neues Archiv für sächsische Geschichte” 2023, Bd. XCIV.
- Thümmler A., *Reichsstand, Pracht und Frömmigkeit. Repräsentationsformen der Grafen und Fürsten von Schönburg im 18. Jahrhundert*, Leipzig 2019.
- Unzer A., *Die Entstehung der pfälzisch-österreichischen Convention vom 3. Januar 1778*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” 1894, 15, 1.
- *Der Herzog von Zweibrücken und die Sendung des Grafen Goertz*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” 1897, 18, 3–4.
  - *Hertzbergs Anteil an den preussisch-österreichischen Verhandlungen 1778/79*, Frankfurt am Main 1890.
  - *Der Friede von Teschen. Ein Beitrag zur Geschichte des bayerischen Erbfolgestreites*, Kiel 1903.
- Volz G.B., *Friedrich der Große und der Bayerische Erbfolgekrieg*, „Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte” 1932, 44, 1.
- Wetzel M., *Das schönburgische Amt Hartenstein. Sozialstruktur, Verwaltung, Wirtschaftsprofil*, Leipzig 2004.
- *Zwischen Standeserhöhung und politischem Niedergang. Herrschaft und Territorium der Schönburger im 18. und 19. Jahrhundert*, w: *Die Grafen und Fürsten von Schönburg im Muldental. Beiträge der Veranstaltungsreihe „100 Jahre Residenzschloss Waldenburg“ im Jubiläumsjahr 2012 sowie des Kolloquiums am 23. Juni 2012 auf Schloss Waldenburg*, red. B. Günther, Olbersdorf 2013.